

νοίες της ιθαγένειας, της ήθικης αυτονομίας, της βίωσης του έρωτα και της όμολογίας της θεότητας». Τό κεφάλαιο περιέχει ενδιαφέροντα βιώματα από τά αιγαιοπελαγίτικα νησιά. Στο δεύτερο κεφάλαιο «Φιλοσοφικές περιηγήσεις Α'» καταγράφονται βιώματα από τούς τόπους-προσκυνήματα του έλλαδικού χώρου από τήν Κρήτη ως τή Βεργίνα και από τό Διδυμότειχο ως τήν Κύπρο μέ επίκεντρο τούς ιερούς τόπους τής 'Ολυμπίας, τών Δελφών και του 'Αθω, πού ιδιαίτερα ευαίσθητοποιούν τή φιλοσοφική διάθεση του συγγραφέα και καταθέτουν ενδιαφέρουσες σελίδες στό μύθο ή τό ιδεώδες τής ελληνικότητας. Στο τρίτο κεφάλαιο «Φιλοσοφικές Περιηγήσεις Β'» ό κ. Μαρκάκης περιδιαβάξει «φιλοσοφικά» τήν Εϋρώπη από τό 'Όσλο και τό Ρέκιευικ ως τή Ρώμη και τή Λισαβάνα σέ μιá προσπάθεια χαρτογράφησης εικονιστικής και λυρικής του εϋρωπαϊκού πνεύματος. Στο τέταρτο κεφάλαιο «'Από τήν ιστορία στό μύθο» γίνονται σύντομες άναφορές στην Κωνσταντινούπολη και τό Μανιάκι μέ τά ιδεώδη πού εκπροσωπούν και στό πέμπτο και τελευταίο «'Ο κόσμος και τό πνεύμα» περιλαμβάνονται τρεις συστηματικές άνακοινώσεις μέ τούς χαρακτηριστικούς τίτλους «'Η άνθρώπινη ιθαγένεια και ό κοσμικός χώρος», «'Ο κόσμος και ή πραγματικότητα του όντος» και «Οί δομές τής γνώσης και ό κοσμικός χώρος» πού δείχνουν τήν εγρήγορση και τό δέος αλλά και τά προβλήματα για τό φιλοσοφικό στοχασμό τών έπιτευγμάτων και τών οριζόντων τής σύγχρονης μικροφυσικής και μακροφυσικής, μέ πυρηνική πάντα τήν έννοια τής ιθαγένειας.

Στή φιλοσοφία έρχεται κανείς από πολλούς δρόμους και τό «θαυμάζειν» δέν έπαψε ποτέ από τήν εποχή του 'Αριστοτέλη νά άποτελεί άφετηρία της.

ΜΥΡΤΩ ΔΡΑΓΩΝΑ-ΜΟΝΑΧΟΥ
ΚΑΘΗΓΗΤΡΙΑ ΤΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΚΡΗΤΗΣ

Κ. Βουδούρη, *Seigi, Ai, Seizi (Δικαιοσύνη, έρως και πολιτική)*, Μετάφραση υπό Η. Yamakawa, Keiso Shobo, Tokyo 1991, σ. 196.

Το βιβλίο αυτό είναι κυρίως συλλογή άρθρων, διαλέξεων και μελετών που έγραψε και έκανε ο καθηγητής της Φιλοσοφίας του Πανεπιστημίου Αθηνών Κωνσταντίνος Βουδούρης στο Πανεπιστήμιο του Kyoto, στο Πανεπιστήμιο της Osaka, στο Πανεπιστήμιο του Kobe, στο Πανεπιστήμιο του Kitakyushu, στο Πανεπιστήμιο Momoyamagakuin και στο Hosei Πανεπιστήμιο του Τόκιο της Ιαπωνίας. Οι μελέτες και τα άρθρα που υπάρχουν σ' αυτό τον τόμο είναι τα εξής: «'Ο 'Ηράκλειτος και ή διαλεκτική άντίληψη για τήν πολιτική» (1-49), «'Ηράκλειτος και άυτογνωσία» (50-79), «'Ερως και παιδεία κατά Πλάτωνα» (80-112), «Δικαιοσύνη και ήθικη» (113-136) και «'Η μεταφυσική του ήμέρου» (137-166)· μερικές από αυτές έχουν ήδη παρουσιαστεί υπό παρεμφερή μορφή σ' αυτό το περιοδικό (βλ. τόμο 8, 197-198 και 63-64).

Αυτή είναι η πρώτη φορά, νομίζω, που έργο σύγχρονου Έλληνα διανοητή και ερευνητή της φιλοσοφίας, μεταφρασμένο έγκυρα στην ιαπωνική από τον διαπρεπή Ιάπωνα Καθηγητή, τον καθηγ. Hideya Yamakawa, δημοσιεύτηκε με τη μορφή βιβλίου στην Ιαπωνία. Η έκδοση του παρόντος τόμου θα αποτελέσει μεγάλη συμβολή στην έρευνα της φιλοσοφίας γενικά, ιδιαίτερα της ελληνικής φιλοσοφίας, και αναμφισβήτητα θα προωθήσει τις σπουδές της Ελληνικής Φιλοσοφίας που γίνονται στην Ιαπωνία.

Παρακάτω θα παραθέσουμε συνοπτικά το περιεχόμενο των μελετών αυτών για πληροφόρηση του Έλληνα αναγνώστη.

Στο κεφάλαιο «'Ο 'Ηράκλειτος και η διαλεκτική αντίληψη για την πολιτική» ο συγγραφέας προτείνει κατ' αρχήν τη θέση ότι «ο 'Ηράκλειτος δέν είναι πρωτοπόρος μόνον για τίς όντολογικές και μεταφυσικές του αντίληψεις αλλά και για τό γεγονός ότι είχε όδηγηθεί σε μία νέα αντίληψη για την πολιτική, πού επήγαζε από (ή ήτο σύμφωνη προς) την αντίληψή του για την πραγματικότητα, και πού θά μπορούσε νά αποκληθεί *διαλεκτική αντίληψη περί τής πολιτικής*». Η θέση αυτή στη συνέχεια υποστηρίζεται διά της διερευνήσεως των τριών ερωτημάτων: «Πώς πρέπει να προσεγγισθεί ή διανόηση του 'Ηρακλείτου για νά κατανοηθεί σωστά ή πολιτική του φιλοσοφία;» «Πώς οί κύριες δοξασίες τής ήρακλείτειας φιλοσοφίας μπορούν νά συσχετισθούν προς την πολιτική;» και «'Υπάρχει ή δυνατότητα νά αποδοθεί στόν 'Ηράκλειτο μία νέα αντίληψη για την πολιτική, ή όποία, εκτός τών άλλων, θά καθιστούσε ίσως πολλά από τά αποσπάσματα του περισσότερο σαφή και θά έδινε συνεκτικότητα στην έρμηνεία τής φιλοσοφίας του 'Εφεσίου φιλοσόφου;». Σχετικά με το πρώτο ερώτημα, ακολουθώντας τη μαρτυρία του γραμματικού Διοδότου, ο συγγραφέας δέχεται ότι αυτή είναι μια νέα ερμηνευτική προσέγγιση για έργο του Ηρακλείτου, η οποία λέει ότι «οί άνθρωπολογικές και κοινωνικοπολιτικές αντίληψεις (όχι οι μεταφυσικές και κοσμολογικές) θά πρέπει νά θεωρηθούν ως τό κέντρο τής φιλοσοφίας του 'Ηρακλείτου». Εδώ εξετάζονται κυρίως τα αποσπάσματα του για την αυτογνωσία και για τη σχέση της ψυχής με το Λόγο. Στο δεύτερο ερώτημα απαντά καταφατικά, υποστηρίζοντας (με βάση την ανάλυση της έννοιας του Λόγου και τη διασάφηση της σχέσεώς του με τους ανθρώπους και με την πολιτεία (ή ιδιαίτερα με τους νόμους των ανθρώπων), καθώς με την επισήμανση της σχέσεώς του προς την έννοια της αλλαγής, προς τις δύο σημασίες της *δίκης*, της σχέσεώς του προς αυτές και προς την έννοια του μέτρου) ότι υπάρχει «μιά αντίστοιχηση τών όντολογικών και μεταφυσικών αντίληψεων του 'Ηρακλείτου προς τίς πολιτικές». Στο τέλος ο συγγραφέας συγκροτεί μια εικόνα για την πολιτική φιλοσοφία του Ηρακλείτου που βασίζεται στη «διαλεκτική» σχέση μεταξύ ισοκρατίας και αξιοκρατίας.

Η δεύτερη μελέτη «'Ηράκλειτος και αὐτογνωσία» είναι μια μελέτη συναφής με την πρώτη, και εστιάζεται στο θέμα της αυτογνωσίας ή της αυτοαναζητήσεως στη φιλοσοφία του Ηρακλείτου. Στην αρχή παρουσιάζεται η θέση ότι ο Ηράκλειτος είναι ο πρώτος Έλληνας φιλόσοφος που κατενόησε πλήρως τι σημαίνει η αυτοαναζήτηση και επί πλέον αντελήφθη ποιός είναι ο πιο κατάλληλος τρόπος για να αναζητήσει ο άνθρωπος τον εαυτό του. Στη συνέχεια το περιεχόμενο της θέσεως διευρύνεται διά της εξετάσεως των εννοιών-κλειδιών της ήρακλείτειας διανοήσεως, δηλαδή του Λόγου, της ψυχής, της έριδας, της αλλαγής και του κοινού (ή του ξυνοῦ). Ο συγγραφέας θέτει ως αφετηρία της ερμηνείας του το απόσπασμα του φιλοσόφου ότι «εζήτησα να βρω τον εαυτόν μου» και την πληροφορία του Διογένους Λαερτίου ότι «ο ίδιος ο Ηράκλειτος ισχυρίζετο πως έμαθε τα πάντα εξετάζοντας από τον εαυτό του». Ακόμη βασίζει τη δυνατότητα της πορείας από την αυτογνωσία προς τον εξωτερικό κόσμο, πάνω στον κοινό λόγο, νοούμενο ως γλώσσα, και ισχυρίζεται ότι η αυτοέρευνα του Ηρακλείτου, το να ζητήσει να βρει την ουσία του εαυτού του, οδηγεί όχι μόνο στη γνώση του εαυτού αλλά και στη σωστή κατανόηση του κόσμου που οδηγεί, εκτός των άλλων, στη σωφροσύνη και στην αντικειμενικότητα.

Στο τρίτο άρθρο «'Ερωσ και παιδεία κατά Πλάτωνα» η κεντρική άποψη είναι ότι: «ο Πλάτων εξετάζει τον έρωτα κυρίως σε σχέση με την παιδεία. Αναφέρεται στον έρωτα

όχι για να εξετάσει εξ αρχής τον έρωτα καθ' εαυτό, αλλά για να υποσημάνει τη σχέση του με το έργο του παιδεύειν». Με βάση την άποψη αυτή ο συγγραφέας εξετάζει το πώς πρέπει να είναι η παιδεία, διερευνώντας μερικούς σημαντικούς διαλόγους του Πλάτωνος, όπως είναι ο *Μένων*, τό *Συμπόσιον*, ή *Πολιτεία* και ο *Φαίδρος*. Παραπέρα τονίζει ότι ο Σωκράτης ως δάσκαλος είναι ο Σωκράτης ως γνήσιος εκφραστής του έρωτα, ότι δηλαδή ο έρωσ συμβολίζει τη σχέση που πρέπει να δημιουργηθεί μεταξύ παιδευόντος και παιδευομένου: αυτή την κατάσταση περιγράφει το υπερβατικό γνώρισμα του έρωτα όπως βλέπουμε στο *Συμπόσιον*. Ως προς δε την παιδεία επισημαίνει ότι είναι ανάγκη να διακρίνουμε δύο πράγματα: τα «*μαθήματα επί τέχνη*» και τα «*μαθήματα επί παιδεία*», δηλαδή την παιδεία των σοφιστών που μεταδίδει κάποιες γνώσεις ή πληροφορίες, και τη σωκρατική παιδεία που φαιρνει στο φως τις κρυμμένες μέσα στον άνθρωπο δυνάμεις. Ακόμη τονίζει ότι πρέπει να διακρίνουμε τη «*διδασκαλική σχέση*» κατά την οποία κυρίως μεταδίδεται η *γνώση περί του ότι* και τη «*διδασκαλική σχέση*» κατά την οποία βαραίνει το *πώς* μεταδίδονται οι γνώσεις αυτές. Παραπέρα ισχυρίζεται ότι η εικόνα του σπηλαίου στην *Πολιτεία* απεικονίζει την αγωγή των ανθρώπων —πολιτών που ζουν μέσα στις πολιτείες της ανομίας, και ότι ο *Φαίδρος* περιγράφει το φαινόμενο της παιδείας όπως εκδιπλώνεται μέσα στην καθημερινή ζωή. Στο τέλος τονίζει τη σημερινή σημασία και αξία της πλατωνικής παιδείας ως δημιουργού πραγματικών ανθρώπων και πολιτών.

Η μελέτη «*Η μεταφυσική του Ίμερου*» θα μπορούσε να θεωρηθεί ότι συμπληρώνει την τρίτη μελέτη με το να συγκρίνει και να διερευνά τις ερωτικές θεωρίες του Πλάτωνος στο *Συμπόσιον* και στο *Φαίδρο*. Σ' αυτή την πέμπτη μελέτη εξετάζονται οι ομοιότητες και οι διαφορές των περί τα ερωτικά αντιλήψεων του Πλάτωνα στο *Συμπόσιον* και στο *Φαίδρο*. Επί πλέον τονίζεται ότι προβάλλεται μια νέα πλατωνική προοπτική, η οποία συνιστά ό,τι αποκαλείται «*μεταφυσική του Ίμερου*». Για τις διαφορές διασαφηνίζονται τα εξής: «στο *Συμπόσιον* ο έρωσ εξετάζεται υπό την προοπτική του εράντος, δηλαδή επισημαίνεται η *υφή της ερωτικής ορμής προς τι*, και τονίζεται η δημιουργικότητά της, η υπερβατικότητά της και η αναπόσπαστη σύνδεσή της προς ένα αξιολογικό περιεχόμενο (που δηλώνεται με τον όρο *ιδέα του κάλλους*)»· «στο *Φαίδρο* ο έρωσ διερευνάται τόσο υπό την προοπτική του ερωμένου - εραστού όσο και από κάποια άλλη προοπτική, που δείχνει το βάθος της ερωτικής εμπλοκής, ...ο έρωσ δεν συμβολίζει πλέον και μόνο την ασίγαστη ορμή της ψυχής μας προς κάτι το άλλο, αλλ' είναι το κάτι που έρχεται προς την ψυχή του ανθρώπου ως Ίμερος. Αυτό το κάτι προέρχεται τελικά και έμμεσα από την ανεικόνιστη, ασχημάτιστη και ανέγγιχτη πηγή του όντος, αλλά πάντως μας αγγίζει πάντοτε διά των προσώπων». Στη συνέχεια πιστεύει ο συγγραφέας ότι με τη *μεταφυσική* του Ίμερου εξηγείται η ουσία του ερωτικού φαινομένου περίπου ως εξής: «ο πραγματικός, βαθύς και γνήσιος έρωσ έρχεται ως κεραυνός, ως φωτισμός, ως επίπνοια προς την ψυχή του ανθρώπου· ο 'Άλλος ως φορέας, ως πηγή του κάλλους και ως αξιολογικός πομπός, προσβάλλει το χώρο της υπαρέξής μας και με μια βία που είναι στην ουσία του φως κάνει την παρουσία του αναγκαία μορφή κοινωνίας για μας».

Ως θέμα της μελέτης «*Δικαιοσύνη και ήθικη*» τίθενται τα δύο ερωτήματα: «ποιό είναι τό περιεχόμενο και ποιά είναι τά όρια τής έννοίας τής δικαιοσύνης και πώς αυτή σχετίζεται προς τίς άλλες έννοιες που συγκροτούν τό έννοιολογικό πλαίσιο έντός του οποίου κάθε συζήτηση για τή δικαιοσύνη έχει νόημα;» και «*που και πώς θεμελιώνεται ή αντίληψή μας για τό δίκαιο, και ποιά είναι ή σχέση τής δικαιοσύνης προς τήν ήθικότητα του ανθρώπου;*». Σχετικά με αυτά τα ερωτήματα, διερευνώντας κυρίως την *Πολι-*

τεία του Πλάτωνος, διασαφηνίζει ο συγγραφέας ότι ο Πλάτων θεωρεί πως «ή δικαιοσύνη στην ουσία της νοείται ως *οικειοπραγεία* και ως *άρμονία τῶν γενῶν τῆς ψυχῆς*, δηλαδή ως κάτι πού συνδέεται ἄρρηκτα μέ *ὄ,τι συγκροτεῖ τήν ἐνότητα καί τήν ἠθική ἀκεραιότητα τοῦ προσώπου*»· παραπέρα δέχεται πως η δικαιοσύνη πρέπει να νοηθεί ως «κάτι τό ἄξιο καθ' ἑαυτό», και πως «τό δίκαιο δέν μπορεί νά δικαιολογηθεῖ καθ' ἑαυτό, παρά μόνον ἄν συναφθεῖ στενά πρός ὄ,τι συγκροτεῖ τό σκληρό πυρῆνα τοῦ εἶναι μας, πρός τήν ἠθικότητα τοῦ προσώπου». Με βάση αυτό το πλατωνικό πλαίσιο στη συνέχεια εξετάζονται διάφορες αντιλήψεις για τη δικαιοσύνη και κυρίως η σχέση της προς τις άλλες ηθικές αξίες. Τοῦτο γίνεται σέ συνάφεια πρός τίς ἀντιλήψεις πού ἔχουν σπουδαῖοι φιλόσοφοι, ὅπως ο Kant, ο Giorgio del Vecchio, ο J. Rawls και ο E. Levinas. Από την εξέταση αυτή φανερώνεται τό χάσμα μεταξύ δικαιοσύνης και ηθικής, το οποίο παρατηρεῖται στη σύγχρονη θεωρία για τη δικαιοσύνη και για το οποίο λέγονται τα εξής: οἱ «σύγχρονοι πολιτικοί φιλόσοφοι καί θεωρητικοί τῆς δικαιοσύνης, ἐνῶ δέχονται ὅτι ἡ δικαιοσύνη μπορεί νά εἶναι μιά θεμελιώδης ἀρετή καί ὅτι τά ἐξ αὐτῆς ἀπορρέοντα ἐπιχειρήματα δημιουργοῦν ὑποχρέωση, ἐν τούτοις οἱ ἀποφάνσεις περί τῆς δικαιοσύνης βρίσκονται σέ ἠθικά χαμηλό τόνο· ἡ δικαιοσύνη εἶναι σπουδαία ἴσως ἀρετή, ἀλλ' ἡ ἀρετή αὐτή δέν μᾶς σώζει». Στο τέλος υποστηρίζεται ὅτι με βάση κυρίως τους στοχασμούς του Levinas για τον Ἴαλο και με ἀναφορά ὀρθόδοξη χριστιανική πνευματικότητα το σύγχρονο αυτό χάσμα μεταξύ δικαιοσύνης και ηθικότητας του ἀνθρώπου μπορεί να γεφυρώσει μόνον η Ἀγάπη.

Σ' αυτό τον τόμο ο καθηγητής Κ. Βουδούρης εξετάζει κυρίως δύο σπουδαιότατους Ἴλληγες φιλοσόφους, δηλαδή τον Ηράκλειτο και τον Πλάτωνα. Αυτές οἱ μελέτες του για τη φιλοσοφία του Ηρακλείτου διανοίγουν ἕνα νέο ὀρίζοντα μέσα στις ἔρευνες της ελληγικής φιλοσοφία με το να προτείνουν μια νέα και σωστή, νομίζω, ερμηνευτική προσέγγιση της διανοήσεως του Εφεσίου φιλοσόφου και με το να διερευνούν πλήρως τις κοινωνικοπολιτικές του αντιλήψεις σε ἀντιπαράθεση με τις μεταφυσικές και κοσμολογικές δοξασίες του. Το χαρακτηριστικό των μελετών του για την πλατωνική φιλοσοφία εἶναι ὅτι τα θέματά τους συναρμόζονται στενά και συνάπτονται ἔντονα προς τη συνείδηση και τις αντιλήψεις που ἔχουμε για τα σημερινά προβλήματα, πράγμα που ἀποδεικνύει ὅτι η ελληγική φιλοσοφία ἔχει αἰώνια παρουσία και ζωή. Νομίζω πως το γεγονός ὅτι ο καθηγητής Κ. Βουδούρης τονίζει στην τέταρτη μελέτη του τη σπουδαιότητα της ελληγικής ὀρθόδοξης Ἀγάπης παρέχει ἕνα νέο προσανατολισμό στους Ἰάπωνες ερευνητές για να τους βοηθήσει να κατανοήσουν το εἶναι και σε τί συνίσταται η παράδοση και η συνέχεια της ἀρχαίας ελληγικής διανοήσεως. Η μετάφραση του καθηγητή Η. Yamakawa εἶναι ἀκριβής, πετυχαίνει πάντοτε το νόημα, εἶναι δηλαδή σωστή και ἔγκυρη, και δίνει σε ευανάγνωστο ἰαπωνικό λόγο την ουσία της προβληματικής των ἐξεταζομένων θεμάτων.

Ἐτσι, ὅπως εἶπαμε και στην ἀρχή, η ελληγική φιλοσοφία, ὅπως την θεραπεύει ἕνας διαπρεπής ἐκφραστής του σύγχρονου ελληγικού πνεύματος, γίνεται γνωστή στο ἐπιστημονικό ἰαπωνικό κοινό. Τοῦτο, ὅπως ἤδη δείχνουν τα πράγματα, ἔχει καλά ἀποτελέσματα για τη γνωριμία των Ἰαπώνων ὄχι μόνον με την Ἀρχαιότητα ἀλλά και με τη σύγχρονη ελληγική διανοήση.